

Orhan Okay'ın Açtığı Yolda Beşir Fuad ve Metafizik Başkaldırı

Beşir Fuad on the way of being opened by Orhan Okay and
Metaphysical Revolt

Hüseyin PAKSOY*

“Müşahede gösterir, tecrübe ise agâh eder.”

Beşir Fuad

Öz

Başkaldırı, insanın yeryüzüne gelmeden önceki serüveniyle başlayıp günümüze kadar devam eder. Başkaldırı/İsyân kaos, düzensizlik ve ümitsizlik değil başka bir düzenin hayalidir. Nitekim Osmanlı İmparatorluğu, 19. yüzyılda yükseliş grafiğini tamamlayarak her alanda aşağı inmeye başlar. Osmanlı'nın içinde bulunduğu kaotik ortamı metafizik değerlere bağlayan Beşir Fuad, metafizik değerlere başkaldırarak yeni bir dünya görüşü oluşturmaya çalışır. Ona göre dünya, dini vehimler ve metafizik değerlerle açıklanamaz; zira dünyanın anlamlandırılmasındaki yegane ölçüt “akıl”dır. Onun skolastik düşünceye başkaldırını işleyen Voltaire ve hayali edebiyatı reddeden Victor Hugo monografileri, yeni bir dünya özlemini yansıtır. Yeni dünya özlemi, dünyaya dönük yüzünü yitiren Osmanlı aydınının yeniden dünyayla sağlam bağlar kurma çabasıdır.

Beşir Fuad, Orhan Okay'ın yaklaşımıyla edebiyat dünyasına yeniden kazandırılır. Okay'ın inceleme yöntemi, ideolojik saplantılardan uzak eser merkezli bir anlamlandırma çabasıdır. Bu çalışma, Orhan Okay'ın açtığı yolda, Beşir Fuad'ın hurafelere boyanmış din anlayışı, hayale dayanan edebiyat anlayışı ve bilinçli intiharını metafizik bir başkaldırı eylemi olarak ele alır.

Anahtar Sözcükler: Başkaldırı, Metafizik, Materyalizm, Pozitivizm, Beşir Fuad.

* Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Doktora Öğrencisi, hpksyyo2@hotmail.com

Abstract

Rebellion begins before coming human's to the earth and it continues until today. Rebellion is not chaos, irregularity and hopelessness. It is a dream of another order. Thus, Ottoman Empire completes its rising graphic in 19th century and starts moving down in every field. Beşir Fuad thinks that the reason of this chaotic environment is due to the metaphysical values. So he revolts these metaphysical values and tries a new world opinion. According to him religious suspicions are not be explained with metaphysics values. In fact, mind is the only criteria for meaning to the Earth. Voltaire who is refusing to imaginary literature monographies reflects a new earth longing. A new world longing is an effort which Ottoman's intellectual losing its face to the earth and establishing sturdy bond with earth.

Beşir Fuad is again involved to literature earth with Orhan Okay's unbiased approach. Okay's examination method is far to ideological obsession. It is an elaboration effort which text-centered. This work which is opened by Orhan Okay handles Beşir Fuad's understanding of religion with superstition, understanding of dream-based literature and conscious suicide as a metaphysics rebellion.

Key Words: Rebellion, Metaphysics, Materialism, Positivism, Beşir Fuad.

Giriş

Türk edebiyatının önemli araştırmacılarından ve aydınlarından olan Orhan Okay, edebi eseri merkeze alan objektif bir değerlendirme anlayışının yerleşmesinde öncü akademisyenlerden biridir. Hocası Mehmet Kaplan'ın, "Ben edebiyat denilince, her şeyden önce esere önem verdiğim için, araştırmalarımda umumiyetle metinlerin tahlillerinden hoşlanırım. Yazarın hayatı ve sosyal çevresi beni ikinci, üçüncü derece ilgilendirir."¹ görüşünü kendine düstur edinen bir bakış açısıyla tarihin derinliklerinde henüz keşfedilmemiş aydınları gün yüzüne çıkarır. Okay'ın Beşir Fuad çalışması, intiharından sonra unutulmaya yüz tutmuş bir aydını "...Adeta bir kuyunun dibinden çıkarmak ve yeniden hayata kavuşturmak"² amacını taşır. Nitekim bu çalışma, Mehmet Kaplan'ın "devir-şahsiyet-eser" metoduyla sadece Beşir Fuad'ı değil bir devri de açığlamaya yönelik önemli bir çabanın ürünüdür.

Osmanlı İslam kültürünün önemli abidelerini içerisinde bulunduran Fatih Semsî'nde dünyaya gelen Orhan Okay, bu semtin manevi atmosferini teneffüs eder. İki yaşlarında anneannesiyle camilerde vaaza gider ve

¹ Mehmet Kaplan, *Teufik Fikret*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1998, s. 13.

² M. Orhan Okay, *Beşir Fuad İlk Türk Pozitivist ve Naturalisti*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2012, s. 9.

onun manevi terbiyesinden geçerek büyür. Lise çağında ise onun hayranı olduğu kişi Nurettin Topçu'dur. Nurettin Topçu, Osmanlı bakiyesi yeni Türkiye'nin içinde bulunduğu kaotik ortamdan milli ve manevi değerleri ön plana çıkaran "Anadolu" hareketiyle çıkacağını savunur. Orhan Okay'ın "Dünya görüşüm bakımından ona bağlıyım."³ dediği Nurettin Topçu, materyalist ve pozitivist anlayışlara karşı, insanlığın kurtuluşunu ahlaki ve moral değerlerin yükselişinde bulur.⁴ Orhan Okay'ı derinden etkileyen bir diğer kişi Mehmet Kaplan da Nurettin Topçu'nun "Anadoluculuk" felsefesini benimseyen aydınlar arasındadır. Milli ve manevi değerlere sahip bir çevrede yetişen ve bu değerleri benimseyen Orhan Okay, kendi dünya görüşüne taban tabana zıt olan Beşir Fuad'ı edebiyat dünyasına yeniden kazandırır. Onun pozitivist ve materyalist dünya görüşüne sahip ve unutulmaya yüz tutmuş bir aydını yeniden gündeme taşıması objektif bir edebiyat anlayışının neticesidir. Nitekim çalışma hayatında kendisine rehber edindiği hocası Mehmet Kaplan da dünya görüşünü benimsemediği Nazım Hikmet Ran'ın "Makinalaşmak" şiirine "Şiir Tahlilleri 2"de yer verir. Mehmet Kaplan'ın; "...Nazım'ın şahsına karşı taşıdığım hisleri, tereddüt ve endişelerimi açıkça anlatmış bulunuyorum. Bundan sonra onun şiirlerini diğer şairlerinki gibi kendi içinde anlamağa ve anlatmağa çalışacağım."⁵ ifadesi, şahsi görüşlerin ötesinde objektif bir değerlendirme anlayışını yansıtır.

Beşir Fuad çalışmasıyla Orhan Okay, eserden hareketle şahsiyeti ve dönemi aydınlatmaya çalışır; zira "İlim adamının birinci vazifesi, övmek değil, anlamaya çalışmaktır."⁶ Bu bağlamda Okay'ın "Dünya görüşümüz farklı da olsa onu seviyorum."⁷ ifadeleri, şahsi ve ideolojik görüşlerden uzak objektif bir anlamlandırma arayışındır. Nitekim bu çalışma, Orhan Okay'ın açtığı yolda Beşir Fuad'ın metafizik değerlere başkaldırısını açığa çıkarmaya çalışan objektif bir değerlendirme çabasıdır.

Yenileşme Hamleleri ve Yeni Dünya Arayışı

Osmanlı İmparatorluğu Karlofça Antlaşmasıyla yükseliş grafiğini tamamlayarak eğitim, teknoloji, sosyal hayat, dini anlayış gibi hemen her alanda yozlaşmaya ve sonucunda aşağı doğru inmeye başlar. Avrupa ise on dört asır skolastik zihniyetten kurtularak Rönesans ve reform hareketleriyle fıkırsel zincirlerini kırmaya başlar. Nitekim "İslam medeniyeti bir taraftan

3 http://www.haberkultur.net/HD4660_orhan-okay-ile-cok-ozel.html, (30.10.2017)

4 Nurettin Topçu, *İsyan Ahlakı*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2014, s. 18.

5 Mehmet Kaplan, *Şiir Tahlilleri 2*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2001, s. 331.

6 Mehmet Kaplan, *Tevfik Fikret*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1998, s. 14.

7 <http://www.gercekedebyat.com/haber-detay/besir-fuadin-bilinmeyenleri-prof-orhan-okayla-konusma-nur-ozmel/2879> (30.10.2017)

doğu, kuzey ve güneye doğru yayılmakla beraber, özellikle Hristiyanlığın takip ettiği yöne paralel bir surette ilerleyip nurlarını yaymış ve nihayet nur ile zulmet İspanya kıtasında birbirine karışmıştır.”⁸ Bu karışım, Rönesans ve Reform hareketlerinin özünü teşkil eder. Aydınlanma olarak da adlandırılan Rönesans; dogmatik, batıl inançlar yerine deney, gözlem ve aklı gerçeğin ölçütü olarak ön plana çıkarır. “*Kopernik, Kepler, Galilei, Newton, Bacon, Descartes, Giordano Bruno*”⁹ gibi hakikate susamış bir avuç fen adamı, Orta Çağ zihniyetine başkaldırarak yeni bir anlayışın öncüsü olur; zira onlara göre dünya “*Orta Çağ kilisesinin belirttiği gibi bir ıstırap durağı; insan da, doğuştan günaha batmış bir obje veya kurtarılmayı bekleyen kuzu’lar değildir artık.*”¹⁰ İlahi anlayışı reddeden bu yeni akım, hızla Avrupa’ya yayılmaya başlar

Avrupa’da meydana gelen değişimlere Osmanlı aydınları kayıtsız kalmaz ve Karlofça Antlaşması’ndan iki yıl sonra Avrupa’ya elçi olarak gönderilen Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi, hazırladığı Sefaretname’de, Avrupa’nın değişimi karşısında hayretlerini gizleyemez. Özellikle belirli bir ölçüye göre yapılan park, bahçe, mimari ile ilgili; “*İnanılır gibi değildir, anlatılır gibi değildir*”¹¹ gibi ifadeler, Avrupa’nın baş döndürücü gelişimini yansıtır. Bu gelişime ayak uydurmaya çalışan Osmanlı; sosyal, siyasi, eğitim, askeri vb. her alanda yeniliğe gider. Tanzimat Fermanı, Osmanlı’nın “*Bir medeniyet dairesinden çıkarak mücadele halinde olduğu başka bir medeniyetin dairesine girdiğinin*”¹² belgesidir. Bu medeniyet değişimi, dünyaya dönük yüzünü yitiren Osmanlı’nın tekrar dünyayla sağlam bağlar kurma çabasının ürünüdür. Şinasi, Namık Kemal, Beşir Fuad gibi entelektüeller, Avrupa havası teneffüs eder ve modern gelişmeler karşısında bir şok dalgasıyla karşılaşır. Böylece “*Batı medeniyetini tanımaya başlayan aydınlar ve onların eserleri aracılığıyla tanıyan halkın düşünüş ve yaşam tarzı da değişime uğrar.*”¹³ Bu değişim süreci aydınları şüpheyne düşürür ve yeni arayışlarının kapılarını aralar.

Beşir Fuad, Tanpınar’ın medeniyet krizi olarak adlandırdığı bir devirde, yüzünü Batı’ya dönen aydınlarımızdan biridir. Nitekim Beşir Fuad, Batı’dan aldığı pozitivist anlayışla “aklı” her şeyin ölçütü kılar; zira “*Din ve metafizik insanlığın vaktiyle geçirmiş olduğu vehim ve hayalden ibaret*”¹⁴ olup artık hükmünü yitirmiştir. On dört asır boyunca insanlığı

8 Beşir Fuad, *Voltaire*, Babil Yayınları, İstanbul, 2003, s. 11.

9 A.g.e., s. 11.

10 Ramazan Korkmaz, *Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara, 2011, s. 14.

11 M. Orhan Okay, *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2014, s. 14.

12 A.g.e., s. 15.

13 M. Fatih Kanter, *Milli Edebiyat Dönemi Türk Şiirinde Benlik Algısı ve Kimlik Kurgusu*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2014.

14 M. Orhan Okay, *Beşir Fuad İlk Türk Pozitivist ve Naturalisti*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2012, s. 174.

ve pozitif fikirleri kana bulayan din; Giordano Bruno, Voltaire, Galileo gibi “fırkay-ı münciye”¹⁵yi yok etmek isteyen bir canavara dönüşür. Bu bağlamda Beşir Fuad, canavarlaşan yönüyle her türlü yeni fikri, bidat diye reddeden metafiziksel değerlere başkaldırır ve aklı ön plana çıkaran modern dünyanın hayalini kurar. Bu dünya, dini hurafeler ve metafizikle açıklanamaz; zira “Modern olmak, artık eskisinden farklı yöntemlerle ele alınması gereken bir dünyada yaşamak demektir.”¹⁶ Dünyanın yeniden anlamlandırılmasında kullanılması gereken yeni yöntem deney ve gözlemdir. Birey-dünya uyumunu hayal ve vehimden uzaklaştırarak yeniden gerçeğe/maddeye çevirmek isteyen Beşir Fuad, bütün metafizik değerlere başkaldırarak yeni bir dünyanın kapılarını aralayan ilk Türk pozitivistidir.

Başkaldırı ve Metafizik

İsyan/başkaldırı, insanoğlunun yeryüzüne gelmeden önceki serüveniyle başlar. Çağlara ve devirlere göre farklılık gösterse de günümüzde de geçerliliğini korumaktadır. İsyan Türkçe sözlükte; “asi olma, mevcut nizamla karşı başkaldırma, ayaklanma, kalkışma, revolte. 2. İtaatsizlik, serkeşlik, asilik. 3. Allah'ın emirlerine uygun hareket etmeme, günah işleme. 4. Bir haksızlık, adaletsizlik karşısında boyun eğmeme.”¹⁷ olarak tanımlanır. Bireyin kurulu düzeni reddetmesi çevresiyle uyumsuzluğunun bir göstergesidir. Uyumsuzluk, insanı çıkmazda bırakır ve farklı arayışlara yönlendirir. Bu arayış, “Mükemmele, daha mükemmel harekete doğru bir atılıştır.”¹⁸ İsyan; kaos, kargaşa, anarşi değil, başka bir düzen eğiliminin belirtisidir. Bu bağlamda; “Her başkaldırı yönelimi bir değeri çağırır sessizce.”¹⁹ Değer, bilinçlenme sürecinin sonucunda oluşur ve başkaldırı bilinçle beraber doğar. Albert Camus, bu durumu Hegel'in efendi-köle metaforuyla açıklar. “Köle, üstünün alçaltıcı buyruğunu yadsıdığı anda, kendi kölelik durumunu da yadsır.”²⁰ Kölenin efendisinin buyruğunu yadsıması, bilinçlenmenin ve sorgulamanın neticesidir. Dolayısıyla başkaldırı eyleminde, eski düzenin yargılanması ve yerine yeni bir düzenin getirilmesi amaçlanır.

Beşir Fuad felaketlerin üst üste yaşandığı, koca bir imparatorluğun parçalanmaya yüz tuttuğu, iç ve dış çekişmelerin neticesinde kaotik ortamın oluştuğu bir dönemin tanığıdır; “Avrupa karşısında ilmi

¹⁵ A.g.e., s. 166.

¹⁶ Seyfettin Aslan, Abdullah Yılmaz, “Modernizme Bir Başkaldırı Projesi Olarak Postmodernizm”, *C.U İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C. 2, S. 2, Sivas, 2011, s. 93.

¹⁷ D. Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, Yazar Yayınları, Ankara, s. 2011, s. 880.

¹⁸ Nurettin Topçu, a.g.e., s. 29.

¹⁹ Albert Camus, *Başkaldıran İnsan*, Can Yayınları, İstanbul, 2015, s. 24.

²⁰ A.g.e., s. 24-25.

hayatı durmuş, iktisadi nizamı ve istihsal kuvvetleri birbiri peşinden gelen devamlı harpler, isyanlar ve iğtişaşlarla altüst olmuş, birçok sahalarında tekâmülün mucizesini unutmuş bir Osmanlı İmparatorluğu mevcuttu.”²¹ Bu olumsuz atmosfer, Osmanlı aydınlarını derinden sarsar ve yeni arayışlara yönlendirir. Bu arayış bir başkaldırıdır; zira “Başkaldırı, insanı yaşamda anlamlar aramaya ve hayata sarılmaya yönlendirir.”²² Ona göre hayata sarılma, metafizik olandan uzaklaşıp akli yegâne ölçüt olarak gören pozitivizmle mümkündür. Nitekim “Pozitivistler, dini ve metafiziksel bilgileri, deneysel bilgilere dayanmadıkları için değerli olarak görmezler.”²³ Osmanlı’nın içinde bulunduğu kaotik durumu, eleştirel bir akıldan uzak olmaya bağlayan Beşir Fuad; Voltaire, Rousseau, Montesquieu, Emile Zola, Büchner, Claude Bernard gibi Batılı aydınları Osmanlı’ya tanıtarak materyalist dünya görüşünün temellerini atar. Türkçe sözlükte “Maddiyûn meslek-i felsefisi, yalnız maddiyata ve fenne inanma”²⁴ olarak tanımlanan materyalizm, insanın dünyalık sınırlarını keşfetme ve kendini konumlama çabasının ürünüdür. Akıl, deney ve gözlem ürünü olan bilgiler, yeni bir toplum düzeninin habercisidir. Bu düzen; mitten, batıl inançlardan ve gizemli güçlerden arınmış yeni insan tipini ortaya çıkarır.

Beşir Fuad’ın hayalini kurduğu yeni dünya ve yeni insan, kendi kaderini kendisi çizer; zira insan “Dünyaya atılarak, orada acı çekerek, savaşarak yavaş yavaş kendini belirler. Bu belirleme yolu hiç kapanmaz, her zaman açıktır...”²⁵ Bu açık yolda, aklını kullanarak kendini geliştirmeye ve gerçekleştirmeye çalışır. Akli merkeze koyan Beşir Fuad, insanlığın ancak bilimsel verilerle ilerleyeceğini, bunun için de metafizik değerlere sırt çevrilmesi gerektiğini dile getirir. Metafizik değerlerden uzaklaşarak yüzünü dünyaya ve maddeye dönen yeni insan, materyalist bir dünya hayali kurar. Büchner’in “Madde her yerde hareket ve hayat getirir”²⁶ görüşünden etkilenen Beşir Fuad, hurafelere boyanmış din anlayışına, gerçeklikle bağlarını koparmış edebiyat dünyasına ve kendisini fikişsel yalnızlığa iten dönemin aydın topluluğuna başkaldırır. Onun başkaldırısı, dönemin yerleşik düzenine bir protesto ve yeni bir dünya düzeninin hayalidir.

21 Ahmet Hamdi Tanpınar, 19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi, Çağlayan Kitabevi, İstanbul, 2001, s. 42.

22 Dilek Bakır Başkaya, “Hayatın Anlamı ve Ölüm: Albert Camus’den Yaşam Dersleri”, *Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 30, S. 2, Ankara, 2013, s. 20.

23 Mehmet Akgün, *Materyalizmin Türkiye’ye Girişi*, Elis Yayınları, Ankara, 2014, s. 167.

24 Raif Necdet Kestelli, *Resimli Türkçe Kamus*, TDK Yayınları, Ankara, 2011, 291.

25 Jean Paul Sartre, *Varoluşçuluk*, Say Yayınları, İstanbul, 2010, s. 8.

26 Mehmet Akgün, a.g.e., s. 48.

Hurafelere Boyanmış Din Anlayışına Başkaldırı

Beşir Fuad'ın yaşadığı asır, 19. asır, Batı'nın bilim ve teknik bakımından zirveye ulaştığı bir dönemdir. Bu zirvenin temelini pozitivist anlayışta aramak gerekir; zira pozitivism, hakikati Tanrı'ya bağlayan Ortaçağ zihniyetine karşı "aklı" ön plana çıkarır. Artık yeni yüzyılda hakikat ölçüsü din değil aklıdır; zira bu yeni düşünce "*Bilinenlerden şüphe etmeye ve insanı bir bakıma dünyalık kaderini yazmaya davet eder.*"²⁷ Böylece pozitivism, yerleşik ölçütleri sorgulayarak bütün metafizik değerleri reddeder.

Beşir Fuad, hayatını Hristiyanlığın hurafeleriyle ve kilisenin yanlış uygulamalarıyla mücadele etmekle geçiren Voltaire ile ilgili monografik bir eser kaleme alır. Ona göre Voltaire; "*Yunan ve Roma uygarlığı yıkıldıktan sonra, Hristiyanlığın hüküm sürdüğü yerlerde cahillikten ve vahşilikten başka bir etki görülmemiş*"²⁸ ve on dört asır sürmüş karanlık bir çağı sonlandıran bir avuç bilim insanından biridir. Voltaire'in, aydınlanmanın "*Tanrı'nın insanın içine doğması*"²⁹ olarak algılandığı bir dönemde, akli her şeyin ölçütü olarak ileri sürmesi kendi dönemi için metafizik bir başkaldırıdır. Bu nedenle Voltaire'in başkaldırısı, kilise tarafından susturulmaya çalışılır. Voltaire'in Hristiyanlık aleyhindeki mektupları ve "*Bu mektupların çıkardığı ilerlemeci düşünceler, papazları fena halde düşündürdüğünden gerçekleşen talepleri üzerine parlamento tarafından zamanında Tibre'in kurmuş olduğu bir usule uyarak Voltaire'in eseri yakıldı.*"³⁰ Eserin yakılması, eleştiriye karşı kendini kapatan ve kokuşmaya başlayan bir zihniyetin yansımasıdır.

Kilisenin baskılarına karşı Voltaire'in kullandığı yegâne silah akıl muhakemesidir. Nitekim akıl silahı, dönemin efendilerini temelden sarsar ve efendiyi koltuğundan ederek zamanla bilgiyi ve bilim insanını efendi kılar; zira zamanla kilisenin karanlık yüzünü halkın da görmeye başlaması Voltaire'in efendi/kral gibi karşılanmasını sağlar. "*Voltaire'in Paris'e varışından dolayı meydana gelen sevinç ve memnuniyet eşi görülmemiş bir surette idi*"³¹ Bu ifadeler geç de olsa hakikatin bir güneş gibi ortaya çıkmasının ve etrafa ışık saçmasının sonucudur. Hakikatin ışıkları, Fransa'da yeni bir değer habercisidir; zira "*Başkaldıran insan bir değer oluşturan insan olduğu için başkaldırma da bir değer oluşturmaktır.*"³² Voltaire'in oluşturduğu yeni değer pozitivismdir. Bu anlayış, metafizik

27 Ramazan Korkmaz, a.g.e., s. 14.

28 Beşir Fuad, *Victor Hugo*, Özgür Yayınları, İstanbul, 2011, s. 89.

29 Seyfettin Aslan, Abdullah Yılmaz, a.g.m., s. 95.

30 Beşir Fuad, *Voltaire*, Babil Yayınları, İstanbul, 2003, s. 24.

31 A.g.e., s. 59.

32 Ali Osman Gündoğan, *Albert Camus ve Başkaldırma Felsefesi*, Birey Yayıncılık, İstanbul, 1997, s. 116.

başkaldırını da beraberinde getirir; zira onun başkaldırısına neden olan adaletsizlik, zulüm gibi kötülüklerin kaynağında kilise ve Tanrı yer alır. Kiliseye ve Hristiyanlığın doğmalarına karşı hayatını adayan Voltaire, hayatı pahasına aydınlanmanın öncülerinden olur.

Beşir Fuad'ın kaleme aldığı ikinci monografik eser Victor Hugo'dur. Hugo da Voltaire gibi papazların akıl almaz uygulamalarına karşı çıkar. Cehennemin alevlerinden kurtarmak için insanların meydanlarda cayır cayır yakılması kiliseye temkinli davranmasına neden olur.³³ İnançlı bir insan olmasına karşın dini sorgulamaktan da çekinmez; zira ona göre "Romalılarla Yunanlılar, Hristiyanlara yenildikten sonra eski uygarlık yıkılacak yerde daha da gelişmeliydi."³⁴ Nitekim Hristiyanlık Avrupası, gelişmek yerine on dört asır kendini karanlığa hapseder.

Beşir Fuad'ın kaleme aldığı Voltaire ve Hugo, pozitivist anlayışı benimseyen ve onu dışındaki bütün değerleri sorgulamaktan çekinmeyen aydınlardır. Dolayısıyla Beşir Fuad, Osmanlı'nın içinde bulunduğu kaotik ortamdan ancak metafizik bir başkaldırıyla çıkılabileceğini ileri sürer; ancak bunu açıktan açığa söyleyemez. Orhan Okay'a göre bu durum dönemin şartlarıyla ilgilidir; zira "Victor Hugo'dan sonra Voltaire'i yazması da bir bakıma onunla kendisi arasında bir yakınlık bulmasındandır."³⁵ Voltaire adlı monografik çalışması ve eserin önsözü, din karşıtlığının açık bir göstergesidir. Nitekim Beşir Fuad, genç yaşta intihar ettiğinde dönemin birçok yazarı bunun sebebinin pozitivist, materyalist anlayışın bir neticesi olan dinsizliğe bağlar:

"Materyalizm denilen şey cihanda mevcut-ı hakiki yalnız madde ile bir de onun havassından ibaret olup hassa maddeden, madde hassadan asla münfekk olamayacakları gibi bunların ebediyet ve ezeliyetlerine nazaran mahluk dahi olamayacakları ve binaenaleyh cihanda bir halık bulunamayacağı tarzında bir kıyas-ı batıl üzerine mebni olmakla Beşir Fuat gibi fünün-ı şettada behre sahibi bulunan bir adamın şu yoldaki ebatla havale-i sem'-i itibar etmesi hakikaten calib-i istigrabdır."³⁶

Beşir Fuad'ın intiharı üzerine kaleme alınan yukarıdaki ifadeler, onun materyalist anlayışı benimsediğini dile getirir. Ahmet Mithat Efendi'ye göre onun Doğu ilimleriyle ilgili bilgileri yeterli değildir; zira "Kur'an-ı Azimü's-şân'ı Fransızca tercümesinde ve bizce 'tefsir' demek olacak intikadat-ı Kur'aniyye'yi Avrupa lisanlarında görmüş"³⁷ tür. Onun Kur'an'ı dahi

33 Beşir Fuad, *Victor Hugo*, Özgür Yayınları, İstanbul, 2011, s. 27.

34 A.g.e., s. 88.

35 Orhan Okay, *Beşir Fuad İlk Türk Pozitivist ve Naturalisti*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2012, s. 175.

36 Ahmet Mithat Efendi, *Beşir Fuat*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2014, s. 69.

37 A.g.e., s. 28-29.

Fransızca çevirisinden okuması dine olan uzaklığını yansıtır. Dine olan mesafe, Cizvitler okulunda oluşmuş olabilir; çünkü bu okullar, Batılı eğitim veren ve pozitivist anlayışı aşılayan okullardır. Ayrıca Mekteb-i Harbiye de Batılı eğitim veren okullar arasındadır. Gerek eğitim hayatı gerek dönemin şartları onu derinden sarsar ve bu kaotik durumdan aklın rehberliğiyle çıkmaya çalışır. Osmanlı'nın Doğu-Batı arasında kalmışlığını ifade eden medeniyet krizini, Beşir Fuad da iliklerine kadar yaşar ve neticesinde dönemin yerleşik din merkezli dünya okumalarına başkaldırır. O, kendisine rehber edindiği Voltaire, Büchner gibi metafizik değerlerden arınmış, "akıl" merkezli yeni bir dünyanın özlemini duyar.

Gerçeklik Algısı ve Romantizme Başkaldırı

Her yazar, bir toplumun üyesidir ve yaşadığı toplumun sosyal ve kültürel şartlarından etkilenir. Bu nedenle eserler, yaşanılan dönemin özelliklerini yansıtan bir ayna işlevi görür. Beşir Fuad da çağının tanığı olarak romantik edebiyatın hüküm sürdüğü bir dönemde, realizmi Osmanlı aydınına tanıtan öncü bir yazardır. Tanpınar'ın saray istiaresi olarak tanımladığı Divan edebiyatı hayal dünyasına karşı, kaynağını gerçeklikten alan bir edebiyatın temellerini atmaya çalışır. Hayalden hakikate geçiş denebilecek bu değişim, şüphesiz sancılı bir süreçtir; zira "*İnsanlarda yeniliğe kişisel çıkar engel olmasa bile, 'Dimyat'a pirince giderken evdeki bulgurdan olurum' korkusuyla, enine boyuna bilinmeyen bir şeyi kolaylıkla kabul etmemek*"³⁸ eğilimi vardır. Değişime karşı gösterilen direnç, "hayaliyyun ve hakikiyyun" çatışmasının ötesinde, Osmanlı aydınının yeni bir medeniyet dairesine girişinin ıstıraplarını yansıtır. Nitekim "*Istırap, hakikatin habercisidir. Bir şeyin ıstırabını çekmeyen onu ne tanır ne de sever*."³⁹ Tanpınar'ın "*bilgi mistiği*"⁴⁰ olarak tanımladığı Beşir Fuad da hakikati yansıtan bir edebiyatın ıstırabını yaşar ve hayali yansıtan yerleşik edebiyat anlayışına başkaldırır.

Sami Paşazade Sezai, Nabizade Nazım ve Mizancı Murat nesliyle benzer olarak realist edebiyat görüşlerine sahip olan Beşir Fuat, eleştiri tarihimizde önemli yere sahiptir. Bu bağlamda gerçek anlamda objektif tenkidi onunla başlatmak yerinde olacaktır.⁴¹ Nitekim romantik edebiyat anlayışına bir tepki olarak yazılan "Victor Hugo" monografisi, Beşir Fuad'ın edebiyat anlayışını yansıtır; zira o, "*Modern pozitif ilimlerdeki sebep-sonuç ilişkisinin, yani determinizmin edebi eserde de göz önünde*

38 Beşir Fuad, a.g.e., s. 8.

39 Nurettin Topçu, a.g.e., s. 132.

40 Ahmet Hamdi Tanpınar, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2014, s. 107.

41 Maksut Yiğitbaş, "Tanzimat Döneminde Edebi Tenkit", *Turkish Studies*, Volume 10/6, Ankara, 2015, s. 1230.

bulundurulmasını ister.”⁴² Ayrıca, Emile Zola’nın “Hayal etmemeli, bakmalı, incelemeli ve gördüğünü hakkıyla betimleyerek anlatmalı”⁴³ görüşünü yazın dünyası için bir ölçüt kabul eder. Bu nedenle Fantine, Jean Valjean ile Gervaise, Nana karakterlerinin karşılaştırılması, edebiyatta olması gereken ölçütü de ifade eder:

“Ona göre hayatta ne Jean Valjean gibi ne de onun kurtulmasına vesile olan Myriel gibi rahipler bulunabilir, Fantine gibi faziletli bir düşkün kadın da yok denecek kadar nadirdir. Hâlbuki Zola’nın Gervaise’i, Nana’sı her zaman rastlanır fahişe tipleridir.”⁴⁴

Hugo’nun karakterlerini gerçekçi bulmayan Beşir Fuad, Zola’nın karakterlerini savunarak “hayaliyyun-hakikiyyun” tartışmasının fitili niatesler. Dönemin önde gelen edebiyatçılarından Namık Kemal, Recaizade Mahmud Ekrem ve Menemenlizade Tahir’le edebi polemiklere girer ve realist edebiyatın savunuculuğunu yapar. Realizm savunuculuğu, yeni bir paradigma arayışdır; çünkü “İradenin eseri olan her hareket mükemmele, daha mükemmel harekete doğru bir atılıştır.”⁴⁵ Bu atılış, hayali gerçeğe tercih eden romantik anlayışa bir başkaldırıdır. Nitekim “En basit ayaklanma bile bir düzen eğiliminin belirtisidir.”⁴⁶ Bu eğilim, pozitivist anlayışın edebiyattaki yansıması olan realizmdir. Beşir Fuad, Almancadan çevirdiği “Kalp” eseriyle edebiyatı fizyolojiye uyarlamak ister ve hayalperest edebiyatçıların bazı organları birtakım duygularla eşleştirmesini eleştirir:

“Şair bazan hüsn ü letafet ve bazan dert ve elem veya arzu ve iştiağ hakkında olan nağme ve ebyatın kalbinden fıskardığını söyler.... Teşrih ve ilm-i menafü’l-âzâ ile mütevaggil olanlara sual edecek olursak şu kuru cevabı alırız: İçi boş bir adaledir ki kamı yukarı ve aşağı itip vücudun âzâ-yı muhtelif ve müteaddidesine tevzi ve taksim eder. Ey, ötesi? Ötesi hiç!”⁴⁷

Yukarıdaki ifadeler, gerçekçi ve hayalden uzak bir edebiyat anlayışını yansıtır; zira o, “Bana kalırsa akıcı söz söylemenin ahengine tamamıyla uygun, bütün söz sanatlarını bir araya getirmiş bin beyit söylemektense, bir bilimsel gerçeği keşfetmek, her halde daha yeğlenebilir”⁴⁸ diyerek bilimi edebiyata tercih eder. Hugo monografisinde, Hugo’nun matematiğe ilgi duymayarak hayale saplanmasını yazıklanacak bir durum olarak

42 Orhan Okay, a.g.e., s. 139.

43 Beşir Fuad, a.g.e., s. 134.

44 Orhan Okay, a.g.e., s. 44.

45 Nurettin Topçu, a.g.e., s. 29.

46 Albert Camus, a.g.e., s. 38.

47 Orhan Okay, a.g.e., s. 102.

48 Beşir Fuad, a.g.e., s. 97.

değerlendirir:

*“Hugo’nun ulum-u riyaziyeye çok heves etmemesi şayan-ı esef hallerdendir; çünkü bu ilme layıkıyla heves göstermiş olsaydı her şeyi doğru muhakeme etmeye alışır, hayalata çok kapılmaz ve binaenaleyh bazı âsârında görülen vâhi fikirlere mahal kalmazdı.”*⁴⁹

Beşir Fuad bilimsel gelişmelerin baş döndürücü bir hızla ilerlediği dönemde, edebiyatın da bu gelişmelere ayak uydurması için çalışır. Hayale dayanan ve “*Hugo yüzyılı*”⁵⁰ olarak adlandırılan dönemin edebiyat anlayışına başkaldırarak akli ve gerçekliği ön plana çıkaran “*fenni edebiyatın*”⁵¹ oluşumunu sağlar. Victor Hugo monografisi, romantik anlayışı ve Voltaire de skolastik anlayışı yıkmak için kaleme alınan eserlerdir. Nitekim Beşir Fuad, bilime dayanan bir edebiyatın oluşması için hayale ve metafizik değerlere başkaldırarak somut bir edebiyatın kapılarını aralayan ilk Osmanlı aydınıdır.

Metafizik Başkaldırı Bağlamında İntihar

Genç yaşta intihar eden Beşir Fuad’ın intihar şekli ve intiharının nedenleri üzerine hem kendi döneminde hem de kendisinden sonra birçok görüş ortaya atılır. Özellikle intiharını iki sene önceden planlaması ve bunu da fenne uygulama düşüncesi, bilinçli bir aydın intiharını yansıtır. Onun “*İntihar niyeti bende iki seneyi mütecaviz oluyor ki mevcuttur. Yalnız vakt-i merhununa talik etmiş idim*”⁵² ifadesi, programlı bir intiharın ilk örneğidir. Orhan Okay, “*İnsan psikolojisinde, özellikle bir aydının intiharında, derinlerde bir problemin olduğunu*”⁵³ söyler. Aydının intiharı sadece eylemin nedenini değil kendi dönemini açumlayan sorunların ipuçlarını da bünyesinde barındırır; zira “*Çağımızda bir filozofa, sanatçıya ya da düşünüre yaklaşmak, belli bir tarzda onun çağına ve çağın sorunlarına da yaklaşmak demektir.*”⁵⁴ Bu bağlamda intihar, çağın sorunlarını yansıtan bir ayna niteliği taşır; zira Beşir Fuad, Servet-i Fünun kuşağından önce ilim-din ve Doğu-Batı çatışmasını yaşayan öncü bir aydındır.

Osmanlı aydınlarının yönünü Batı’ya çevirdiği bir dönemde değişim ve dönüşüm sancılarını yaşayan Beşir Fuad, dönemi için ileri denilebilecek pozitivist ve materyalist bir dünyanın kapılarını aralar. Materyalist bir

49 Orhan Okay, a.g.e., s. 132.

50 Beşir Fuad, a.g.e., s. 182.

51 Orhan Okay, a.g.e., s. 134.

52 Orhan Okay, a.g.e., s. 73.

53 Orhan Okay, a.g.e., s. 9.

54 Ali Osman Gündoğan, a.g.e., s. 41.

dünya yaratma uğruna kendi hayatını feda eder; çünkü o, intiharını da bilime hizmet amacıyla gerçekleştirir:

*"Ameliyatımı icra ettim, hiçbir ağrı duymadım. Kan aktıkça biraz sızlıyor. Kanım akarken baldızım aşağıya indi. Yazı yazıyorum, kapıyı kapadım diyerek geriye savdım. Bereket versin içeri girmede. Bundan tatlı ölüm tasavvur edemiyorum. Kan aksın diye hiddetle kolumu kaldırdım. Baygınlık gelmeye başladı..."*⁵⁵

İntihar esnasında onun kaygı ya da korku duymaması metafizik bir başkaldırının neticesidir; zira Süleyman Hayri Bolay'a göre "O, ruhun olmadığını ispat etmek için bileğini keserek intihar eder."⁵⁶ Bileklerin kesilmesiyle gerçekleşen intihar, ölüm ve yaşamın insan elinde olduğunu ve öte dünya anlayışının olmaması sonucu cezanın da olmadığını, bu nedenle ölümün korkulmaması gereken biyolojik bir olay olduğunun yansımasıdır. Ali Canip Yöntem'in deyişiyle "Kendini ölümün mahiyetini göstermek için öldüren"⁵⁷ ve bunu da planlı bir şekilde yapan Beşir Fuad, ruhun ölümsüzlüğüne başkaldırarak yeni bir değer temellerini atar. Kâinatı madde ve kuvvetten ibaret gören yeni anlayış, onun hayalini kurduğu yeni dünya düzeninin ipuçlarını verir; zira "Başkaldıran insan, bir değer için ölümü göze alan insandır."⁵⁸ Bu değer, hayal, hurafe ve metafizik görüşlerden uzak bilim merkezli yeni dünya özlemidir. Nitekim vasiyetini içeren mektuptaki "Vücudumu teşrih olunmak üzere Mekteb-i Tıbbiye'ye teberruan bähşettim. Cenaze oraya naklolunmalıdır."⁵⁹ ifadeleri, hayatı boyunca mücadelesini verdiği yeni dünya hayalini ölümünden sonra da devam ettirme düşüncesini yansıtır.

İntiharından dört gün önce Ahmet Mithat Efendi'ye yazdığı "Mezardan Bir Seda", dünya görüşünün ne olduğu ve hayatını hangi gayeler uğruna feda ettiğini açıkça belirtir. Hem kendi çağına hem de gelecek nesillere "Hikmet ve sairem hakkında mesleğimi bilmek isteyenler âsârımda isimlerini takdir ile zikrettiğim hükemây-ı müteahhirînin âsârına müracaat etsinler."⁶⁰ diyerek pozitivist ve materyalist dünya görüşünü kendisinden sonraki nesillere aşlamak ister. Nitekim "hükemây-ı müteahhirîn" dediği Büchner, d'Alambert, Voltaire gibi kişiler, hayatlarını metafizik değerlerle mücadele ederek geçirir. Kendisine yakın bulduğu bu düşünürler gibi Beşir Fuad da toplumda dinin ve edebiyatta da hayalin egemen olduğu bir zihniyeti değiştirmek ister; zira "İsyan bir değişimdir."⁶¹ Bu değişim

55 Ahmet Mithat Efendi, a.g.e., s. 37.

56 Orhan Okay, a.g.e., s. 229.

57 Orhan Okay, a.g.e., s. 228.

58 Ali Osman Gündoğan, a.g.e., s. 117.

59 Ahmet Mithat Efendi, a.g.e., s. 38.

60 Orhan Okay, a.g.e., s. 305.

61 Nurettin Topçu, a.g.e., s. 208.

ve dönüşüm, sadece Beşir Fuad'ın değil çağa ayak uydurmak için başka bir kabuğa bürünmek isteyen Osmanlı aydınının sancılarıdır. Değişim ve dönüşüm sancılarını derinden hissedilen Beşir Fuad, metafizik anlayışa başkaldırarak pozitivist ve materyalist bir dünyanın hayalini kurar.

Sonuç

M. Orhan Okay, Ahmet Hamdi Tanpınar ve Mehmet Kaplan çizgisinde eser merkezli inceleme yöntemini esas alan önemli araştırmacılardan biridir. Devir ve şahsiyeti, eseri açımlayan ikincil öğeler olarak ele alan Orhan Okay, hocası Mehmet Kaplan gibi ideolojik ve şahsi ihtiraslardan uzak bir edebi inceleme anlayışını benimser; zira Okay'ın kaleme aldığı Beşir Fuad, gerek edebiyat anlayışı gerekse dünya görüşü bakımından kendisine taban tabana zıtlık teşkil eder. Nitekim moral değerleri ön plana çıkaran felsefi anlayışa karşı pozitivist ve materyalist bir dünya görüşünü benimseyen Beşir Fuad, akıl merkezli ve her türlü hayali konulardan uzak somut bir edebiyatın oluşması için çalışır.

Osmanlı'nın kaotik dönemlerinde akıl ve deney ölçütünün dışına çıkan bütün değerlere başkaldıran Beşir Fuad, yeni bir dünyanın hayalini kurar. Bu dünyada hayale ve dine yer yoktur; zira din Voltaire, Hugo, Rousseau, Galileo, Giordano Bruno gibi aydınları yok etmeye çalışan ve kendisine karşı gelişen her eylemi reddeden bir anlayışa bürünür. Onun kaleme aldığı Voltaire monografisi, skolastik anlayışa başkaldırının neticesidir. Kaleme aldığı bir diğer monografi Victor Hugo'dur. Bu eserde, romantik anlayışın en büyük temsilcilerinden olan Hugo'yu edebiyatı gerçek hayattan kopardığı için eleştirir; zira onun dünyasında hayal ve metafizik değerler yer almaz.

Bileklerini keserek intihar eden Beşir Fuad, intihar düşüncesini iki sene öncesinden planlar. Bilinçli bir aydın intiharının ilk örneği olan bu olay, yaşamın insan elinde olduğunu ve ölümün de korkulmaması gereken biyolojik bir olay olduğunu ispatlama amacı taşır. Öte dünya anlayışına başkaldırarak gerçekleştirilen eylem, kâinatı "madde ve kuvvet"ten ibaret gören yeni bir anlayışın neticesidir. Bu yeni anlayış, metafizik değerlerden arınmış akıl merkezli yeni bir dünyanın özlemini yansıtır.

Kaynakça

- Ahmet Mithat Efendi (2014), *Beşir Fuat*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Akgün, Mehmet (2014), *Materyalizmin Türkiye'ye Girişi*, Elis Yayınları, Ankara.
- Aslan, Seyfettin, Yılmaz, Abdullah (2011), "Modernizme Bir Başkaldırı Projesi Olarak Postmodernizm", *C.U İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C. 2, S. 2, Sivas.
- Başkaya, Dilek Bakır (2013), "Hayatın Anlamı ve Ölüm: Albert Camus'den Yaşam Dersleri", *Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 30, S. 2, Ankara.
- Beşir Fuad (2003), *Voltaire*, Babil Yayınları, İstanbul.
- Beşir Fuad (2011), *Victor Hugo*, Özgür Yayınları, İstanbul.
- Camus, Albert (2015), *Başkaldıran İnsan*, Can Yayınları, İstanbul.
- Doğan, D. Mehmet (2011), *Büyük Türkçe Sözlük*, Yazar Yayınları, Ankara.
- Gündoğan, Ali Osman (1997), *Albert Camus ve Başkaldırma Felsefesi*, Birey Yayıncılık, İstanbul.
- Kanter, M. Fatih (2014), *Milli Edebiyat Dönemi Türk Şiirinde Benlik Algısı ve Kimlik Kurgusu*, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Kaplan, Mehmet (2001), *Şiiri Tahlilleri 2*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Kaplan, Mehmet (1998), *Tevfik Fikret*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Kestelli, Raif Necdet (2011), *Resimli Türkçe Kamus*, TDK Yayınları, Ankara.
- Korkmaz, Ramazan (2011), *Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara.
- Okay, M. Orhan Okay (2014), *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Okay, M. Orhan (2012), *Beşir Fuad İlk Türk Pozitivist ve Naturalisti*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Sartre, Jean Paul (2010), *Varoluşçuluk*, Say Yayınları, İstanbul.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi (2014), *Edebiyat Üzerine Makaleler*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi (2001), *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul.
- Topçu, Nurettin (2014), *İşyan Ahlakı*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Yiğitbaş, Maksut (2015), "Tanzimat Döneminde Edebi Tenkit", *Turkish Studies*, Volume 10/6, Ankara.
- http://www.haberkultur.net/HD4660_orhan-okay-ile-cok-ozel.html, (30.10.2017)
- <http://www.gercekedebiyat.com/haber-detay/besir-fuadin-bilinmeyenleri-prof-orhan-okayla-konusma-nur-ozmel/2879> (30.10.2017)